

Hz. Peygamber ve Cebrail'i tasvir eden bir minyatür

Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü

Ömer Faruk YAVUZ*

Atıf/©: Yavuz, Ömer Faruk (2009). Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü, Mîlel ve Nihal, 6 (1), 113-136.

Özet: Kur'an'ın insanlara gönderilmesindeki temel amaç, insanın canını, inancını/dinini, malını, neslini ve aklını korumaktır. Bu amaçlar muhataba anlatılırken muhatabın mesaj vermek için kullandığı anlatım teknikleri kullanılmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi "kıssa"dır. Kıssa, sadece Hz. Peygamberi tesliye amacıyla kullanılan bir anlatım tekniği olmayıp; "makasidu's-şeria" olarak da ifade edilen yukarıda zikredilen beş temel amacı ifade etmek üzere kullanılan bir anlatım tekniğidir. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle Kur'an'ın temel amaçları ve bu amaçları muhataba aktarmada kullanılan anlatım tekniklerinden biri olan kıssa ele alınmış ve bu anlatım tekniğinin temel amaçları ifade etmedeki rolü örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıssa, anlatım tekniği,

I. Giriş

Kur'an'ın insanlara gönderilmesinin gerisinde mutlaka bir gaye ya da gayeler vardır. Eğer biz bu gayeyi en tümel niteliğiyle ifade etmek istersek, bunun insanlara rehberlik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tümel niteliği açıklayan fakat yine tümel nitelikler olarak karşımıza çıkan başka nitelikler ya da gayeler vardır. En genel hatlarıyla bu gayelerin de insanın canını, inancını/dinini, malını, neslini ve aklını korumak olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

Kur'an'ın insanın hayatında gerçekleştirmek istediği en temel amaçlardır. Bu temel amaçlar, cahiliye Araçlarının durumları dikkate alınarak, yani onların örneğinde bütün insanlara sunulmuştur. Bu amaçlar onlara anlatılırken de onların mesaj vermek için kullandıkları anlatım teknikleri kullanılmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi "kıssa"dır. Kıssa, sadece Hz. Peygamberi tesliye amacıyla kullanılan bir anlatım tekniği olmayıp; "makasidu's-şeria" olarak da ifade edilen yukarıda zikredilen beş temel amacı ifade etmek üzere kullanılan bir anlatım biçimidir. Kur'an'da geçen kıssalar dikkatle okunduğunda, mutlaka bu temel amaçlardan birini veya birkaçını vurgulamak üzere anlatıldığı anlaşılacaktır. Bu nedenle biz bu çalışmada öncelikle Kur'an'ın temel amaçlarını, bu amaçları muhabata aktarmada kullanılan anlatım tekniklerine değinerek, özellikle kıssa anlatım tekniğini ele alıp bu anlatım tekniğinin temel amaçları ifade etmedeki rolünü örneklerle göstermeye çalışacağız.

II. Kur'an'ın Temel Amaçları

Allah, kuşatıcı rahmeti gereği, insanların fıtrata aykırı davranışları ve içine düştükleri itikadî/düşünsel, ahlaki, sosyal, siyasal kaosları aşmaları için zaman zaman elçilerin örneğinde mesajlar göndermiştir. Bu mesajların temel amaçları, hitap ettiği toplumun yaratılış gayesine uygun bir yaşam sürdürmesi konusunda onların önünü açmaktır. Vahiy geleneklerinin son halkası olan Kur'an da tarihi bir süreç içinde insanlıktan bir kesite indirilmiş, bu kesitin örneğinde indiği ve daha sonraki dönemlerde yaşayan insanlara fıtrata uygun bir varoluş gerçekleştirmeleri konusunda rehberlik etmiştir; etmektir. Aslında İnsanlar için olmazsa olmaz gereksinimler olan ve onların fıtrata uygun varoluşları için gerekli olan temel ihtiyaçların sağlanması, başta Kur'an olmak üzere bütün ilahi mesajların amaçlarını oluşturmaktadır. Peki, Kur'an vahyinin amacını oluşturan bu insanî ihtiyaçlar nelerdir?

Sözünü ettiğimiz bu ihtiyaçları zorunlu olandan olmayana, tümelden tikele doğru sıralamak mümkündür. Birinci açıdan ele alır ve zorunludan zorunlu olmayana doğru sıralayacak olursak

şöyle diyebiliriz: Onsuз olmayan, din ve dünya işlerinin kıvamu kendilerine bağlı bulunan ihtiyaçlar ki, bunlara zorunlu (zarurî) ihtiyaçlar denilmektedir. Onsuз olmakla birlikte bir genişlik ve kolaylık sağladığından dolayı ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman da genelde bazı sıkıntılara yol açan gereksinimler ki bunlara da ihtiyaç duyulanlar (haciyyât) denilmektedir. Bir de üstün ahlak anlayışına uygun davranışların gerçekleşmesine katkı sağlayan ihtiyaçlar vardır ki, bunlara iyileştirici unsurlar (tahsiniyyât) denilmektedir. Buna göre Kur'an'ın, zarurî ihtiyaçların gerçekleşmesini hedefleyen ayetleri, hacî ihtiyaçların gerçekleştirmeyi hedefleyen ayetleri ve tahsiniyyâtın (iyileştirici unsurların) gerçekleşmesini hedefleyen ayetleri bulunmaktadır. Ancak tahsiniyyât ilk iki maksadın hedeflediği durumlarla birlikte ortaya çıkmakta¹ ve onlara ahlaki bir nosyon kazandırmaktadır.

Yukarıda söz ettiğimiz ihtiyaçlardan birincisine örnek olarak, insanın varlığını sürdürmesini yani canını korumasını hedefleyen Kur'an'ın kısas hükmünü verebiliriz. İkincisine örnek olarak, alışverişte, temelde alışveriş aktinin gerçekleşmesine uygun olmayan para peşin mal verisiye şeklinde gerçekleşen "bey'i selem"² verebiliriz. Üçüncüsüne de savaş esnasında kadınların çocukların ve rahiplerin öldürülmemesini örnek olarak verebiliriz.³

Kur'an'ın temel amaçlarını ikinci açıdan ele alıp tümelden tekele hatta tekile doğru sıralayacak olursak şöyle söylemek mümkündür: Öncelikle yukarıda zorunludan zorunlu olmayana doğru sıraladığımız durumlarla ilgili Kur'an'ın amaçlarından zorunlu olanlar (zaruriyyât) aslında Kur'anın amaçladığı en temel insani ihtiyaçlardır. Onlar olamazsa birey varlığını sürdüremez, toplum oluşmaz ve kaos durumu ortaya çıkar. Bu başlık altında sıralanan

¹ Şatibi, *el-Muvafakat*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c.II, s.9-11, Ayrıca bk. Muhammed Halid Mes'ud, *İslam Hukuk Teorisi*, çev. Muharrem Kılıç, İz Yayınları, İstanbul 1997, s.202; Ferhat Koca, "Kur'an-ı Kerim'deki Fıkhi Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Deneme", *İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*, Haz. İlyas Çelebi, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s.119-120.

² Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s.42.

³ Şatibi, II,11.

haciyyât ve tahsiniyyât ise aslında zaruriyyâtın tamamlanmasını ve en güzel şekilde gerçekleşmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla bunların da zorunlu olanların kapsamına girdiğini söylememiz yanlış olmaz. Bu çerçevede Kur'an'ın temel amaçlarını tümelden tikele doğru şöyle sıralayabiliriz:

Kur'an'ın amacını ifade eden en tümel amaç, insanların fitrata, insan onur ve haysiyetine uygun yaşamalarını sağlamayı hedefleyen zorunlu ihtiyaçların (zaruriyyâtın) gerçekleştirilmesidir. Bu amacı detaylandırdığımızda ve alt başlıkları olan daha tikel amaçlara ayırdığımızda şu amaçlarla karşılaşırız: Toplumda nefsin (canın) korunması, doğru inancın yani dinin korunması, neslin korunması, malın korunması ve aklın korunmasıdır.⁴ Bu başlıklar da öncesine göre tikel olsa bile yine tümel başlıklardır. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere Kur'an'da yer alan pek çok tekil hükümler bulunmaktadır. Canın korunması ile ilgili olarak Kur'an'dan şu örnekleri verebiliriz:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı”⁵, “Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.”⁶, “Haklı sebepler olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmedilerek öldürülürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak, bu veli kısasta ileri gitmesin”⁷, “De ki: Rabbinizin size neleri haram kıldığını söyleyeyim: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin- sizin de onların da rızkını biz veririz-; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın. İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki, düşünüp anlarsınız.”⁸ Bu ayetlerdeki her bir hüküm, farklı olgusal tikel durumlarda insanın toplum içinde varlığını sürdürmeye ve canını korumaya yöneliktir.

Kur'an'da toplum içinde insanın dinini/inancını korumaya yönelik de pek çok tikel örneğe rastlayabiliriz. Ancak dini koru-

⁴ Şatbi, II, 9.

⁵ Bakara, 2/195

⁶ İsrâ, 17/31

⁷ İsrâ, 17/33

⁸ En'am, 6/150; Ayrıca bk. Nisa, 4/29, 92-93; Furkan, 25/68; Mümtahine, 60/12.

mayı amaçlayan ayetleri iki grupta değerlendirmek yerinde olur. Bu konuda Kur'an'da yer alan ayetler ya şirki reddederek Allah'ın sıfatlarından yani doğru Allah inancından, ahret bilincinden, nübüvvetten kaderden vs. söz ederek muhatabını sağlıklı bir inanca/dine kavuşturmayı hedeflemekte ya da farklı inançlara sahip olan insanların inancına saygı göstermeyi ve inançlarını terk etmeleri için zorlanmamalarını emretmektedir. Buna Kur'an'dan örnek vermek gerekirse, tevhid, şirk, Allah'ın sıfatları, nübüvvet, ahret gibi konulardan söz eden bütün ayetleri birinci gurup içinde zikredebiliriz. Ancak biz burada sadece tevhidin vurgulanması konusunda İhlâs suresini ve ahireti vurgulayan bir ayeti örnek vermekle yetineceğiz: *"De ki: O, Allah birdir. O Allah eksiksizdir. Doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur."*⁹ *"Kendi yaratılışını unutarak bize misal getirdi ve "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" dedi. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı en iyi bilendir."*¹⁰

Dini korumayı amaçlayan ikinci gurup ayetler için de şu ayetleri örnek olarak verebiliriz: *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah iştir ve bilir."*¹¹ , *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"*¹² , *"Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilah yoktur. Müşriklerden yüz çevir. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onlar üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin. Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler."*¹³

Kur'an'da birey ve toplumun malını korumayı hedefleyen pek çok ayete rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Erkek hırsız ve kadın hırsızın yaptıklarına karşılık ve Allah'tan ibret verici (bir ceza) olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibi-*

⁹ İhlâs, 112/1-4.

¹⁰ Yasin, 36/78-79.

¹¹ Bakara, 2/256.

¹² Yunus, 10/99.

¹³ En'am, 6/106-108. Ayrıca bk. Ra'd, 13/3; Kehf, 18/29; Rum, 30/24.

dir.”¹⁴, “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere vermeyin.”¹⁵ “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir. Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder...”¹⁶ “Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber olun”¹⁷ Bu tikel örnekler, hırsızın elinin kesilmesi suretiyle malın çalınması konusunda caydırıcı bir ceza vermekte, haksız yere insanların ve yetimlerin mallarının yenilmemesini, kadın ve erkeğe mirasta paylarının adil bir şekilde bölüştürülmesini, zenginlerin zekat vererek toplumdaki fakirleri gözeterek onların mallarının korunmasını emretmektedir.

Kur’an’da yine neslin korunması ile ilgili ayetler de bulunmaktadır. “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”¹⁸ “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir.”¹⁹ Bu ve benzeri ayetler toplumda aileyi ve nesli korumakta ve kadın erkek ilişkisinin sağlıklı bir şekilde yürümesini amaçlamaktadır.

Toplumda akıl sağlığını muhafaza etmek üzere de Kur’an’da çeşitli ayetler bulunmaktadır. Şu örnek konunun anlaşılması için yeterli olacaktır: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz.”²⁰

Kur’an’da yer alan her mesaj ya da hüküm, geleneğimizde “makasdu’ş-şeria” olarak isimlendirilen yukarıda zikrettiğimiz beş tümel amaçtan birini gerçekleştirmek üzere indirilmiştir. Bir başka ifadeyle, Kur’an’da Fatıha Suresinden Nâss Suresine kadar bütün

¹⁴ Maide, 5/38.

¹⁵ Bakara, 2/188.

¹⁶ Nisa, 4/10-11.

¹⁷ Bakara, 2/43.

¹⁸ İsrâ, 17/32.

¹⁹ Nur, 24/32.

²⁰ Maide, 5/90; Ayrıca bk. Bakara, 2/219; Nisa, 4/43; Maide, 5/91.

surelerde yer alan her bir ayet yukarıda tekil örneklerine yer verdiğimiz amaçlardan birini gerçekleştirmek üzere nazil olmuştur. Sözelimi Kur'an'da Allah'ın çeşitli özelliklerini yansıtan sıfatlarından söz eden pek çok ayet vardır. Bu ayetlerde, Allah'ın birliği, kudreti, sınırsız bilgisi, görmesi, işitmesi vs. gibi niteliklerden bahsedilmektedir. Aslında bu içeriğe sahip ayetlerin temel amacı, hitap edilen toplumu Allah'ın çeşitli özelliklerini/sıfatlarını sahte ilahlara transfer ederek gerçekleştirdikleri şirkten uzaklaştırarak doğru Allah inancını vermektir. Bu da dinin/doğru düşüncenin tesis ve korunmasını amaçlamaktadır. Yine Kur'an'da Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğundan, yerlerden göklerden, rüzgârlardan, dağlardan, yıldızlardan ölü toprağın su ile diriltiilmesinden kısacası tabiatan bahseden pek çok ayet bulunmaktadır. İşte bunlar da Allah'ın kudreti, yaratıcılığı, sonsuz bilgisini vurgulamakta ve dolayısıyla böyle bir gerçek İlah dururken putlara tapınmanın saçmalığı gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla bu tür ayetlerin temel amacı da topluma doğru Allah inancını tanıtmak ve yerleştirmek olup dinin korunmasını hedeflemektedir. Aynı şekilde ölü toprağın diriltiilmesi²¹ örneğinde olduğu gibi yeniden dirilme yani ahret inancı da tabiatan söz eden ayetlerle delillendirilmekte ve dinin korunmasını hedeflemektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, Kur'an'dan hangi ayeti ele alırsak alalım, makasıdu's-şeriayı oluşturan beş tümel amaçtan birinin gerçekleştirilmesi gayesiyle indirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Zaten yukarıda belirttiğimiz üzere, hacıyyât ve tahsiniyyât niteliğindeki ferdî ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan ayetlerin de bu beş temel ihtiyacın en iyi şekilde ahlakî bir form çerçevesinde yerine getirilmesini hedeflemektedir. Böylece hacıyyât ve tahsiniyyâtı hedefleyen ayetler de yine beş temel amaçtan biri kapsamına girmektedir. Mesela genelde ibadetlerle ilgili hükümler dinin korunmasına yönelik hükümlerdir. Dört rekâtlık farz namazları sefer ihtiyacından dolayı yarıya indirilmiştir.²² Bu ihtiyaç durumu ortaya çıktığında, namazın en iyi şekilde yerine getirilmesi amacıyla

²¹ Bk. Yasin, 36/33.

²² Bk. Nisa , 4/101.

kolaylık sağlamak için namaz yarıya indirilmiştir. Yine Anneye babaya iyi davranma da Kur'an'ın nefsi/canı korunma amacını destekleyen ve ona ahlaki bir nosyon kazandıran hükmüdür. Şöyle ki: “ *Onlara (Anne-babaya) öf bile demeyin...*”²³ ayeti, onları yaşlandırdıklarında en iyi şekilde ihtiyaçlarını karşılayın ve yaşatın; bunu yaparken de onların gönüllerini kıracak en ufak bir şey bile söylemeyin anlamına gelmektedir. Bu da anne babanın varlıklarını sürdürmenin, yani canlarını korumanın yordamını bize öğretmekte ve bu temel ilkenin gerçekleşmesinde güzel bir üslup öğreterek ahlaki bir nosyon vermektedir.

Buraya kadar, Kur'an'ın muhataplarının hayatında gerçekleştirmeyi hedeflediği temel amaçları açıklamaya çalıştık. Görüldü ki, Kur'an'ın asıl maksadı, bu beş amacın insanların hayatında gerçekleşmesi ve fıtrata uygun bir varoluş sergilenmesidir. Ancak Allah bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere gönderdiği mesajlarını sadece emir kipleri kullanarak yalın bir dille anlatmamıştır. Muhatabın olgusal, tarihsel, kültürel ve iletişim durumunu dikkate alarak, gönderdiği mesajların daha etkili ve kısa sürede amaçlarına ulaşabilmesi için onların bildiği, aşına olduğu ve etkilendiği çeşitli anlatım tekniklerini de kullanmıştır. Müteşabih anlatım, seci, kıssa, mesel, tekrarlar, yeminler bu anlatım tekniklerinden bazılarıdır. Biz bu anlatım tekniklerinden kıssayı ele alarak yukarıda söz ettiğimiz Kur'an'ın temel amaçlarının ifade edilmesindeki rolünü açıklamaya gayret edeceğiz.

III. Bir Anlatım Tekniği Olarak Kıssa

Bilindiği üzere Kur'an'ın büyük bir bölümü kıssalardan oluşmaktadır. Yani, hemen hemen Kur'an'ın üçte ikisinde kıssa anlatım tekniği kullanılarak muhataba mesaj verilmiştir. Bu durum, Kur'an'ın anlaşılmasında ve amaçlarının kavranmasında bu anlatım tekniğinin ne ölçüde önemli olduğunu ifade etmektedir.

Kur'an'ın indiği Cahiliye dönemine göz atacak olursak, o dönemde Arap halk edebiyatının büyük bir bölümünü, çoğu komşu milletlerin mitolojilerinden alınan yıldız hikâyeleri, cin ve dev

masalları, atasözleri hikâyeleri veya hayvan masalları oluşturmaktadır. Ancak asıl Arap hikâyeciliğinin özelliklerini taşıyan nispeten gerçekçi hikâyeler Eyyâmü'l-Arab olarak isimlendirilen hikaye türünde bulunmaktadır. Çoğunluğu Câhiliye dönemine ait olup bazıları İslâmî döneme kadar gelen ve kabileler arasında cereyan eden olayları içine alan Eyyâ-mü'l-Arab VIII. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmiştir. Bazı şarkiyatçılar Araplar'ın hikâye türüne ilgisiz kaldıklarını ve Yunanca'dan sadece felsefe, tıp, matematik kitaplarını çevirdiklerini iddia etmişlerse de Bedüzzaman el-Hemedânî, Araplar'ın Hz. Süleyman ve Bel-kıs efsanesini, cin masallarını, Hint, Roma ve Yunan hikâyelerini bildiklerini ispat etmiştir. Ayrıca Mu'allekât-ı Sebb'a'da bulunan aşk ve kahramanlık hikâyeleri, hayvan masalları ile Kusay b. Ki-lâb'ın maceraları da hikâye özelliği taşımaktadır. Öte yandan bazıları Câhiliye devrine ait olan ve daha sonra yazıya geçirilen "Sîretü Antere, Sîretü'z-Zîr Salim, Kıssatü Bekir ve Tağlib, Kıssatü'l-Burâk, Kıssatü Benî Hilâl, Kıssatü Zennûbiyye, Zâtü'l-Himme, Sîretü Seyf b. Zûyezen, Sîretü's-Sultân ez-Zâhir Baybars" gibi hikâyeler,²⁴ Kur'an'ın indiği dönemde yaygın hikâyeler arasındadır. Bu anlatım türü, değişik dönemlerde az çok farklılık gösteren kıssa, hikâye, nâdire, uhdûse, hurafe-hurâfât, üstûre-esâtîr, mesel-emsal, semer-es-mâr, haber - ahabâr vb. adlar altında muhtelif şekillerde eskilere kadar uzanmaktadır.²⁵ Cahiliye Araplarının yukarıda saydığımız muhtelif isimlerle anılan ve az çok farklılık arz eden fakat son tahlilde “hikaye” başlığı altına konulabilecek bu anlatım türlerini iletişimlerinde yaygın olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Kur'an, muhatabının edebi, olgusal durumlarını dikkate alarak nazil olan bir kitaptır. Bu sebeple mesajlarını verirken muhatabının yaygın olarak kullandığı ve etkilendiği bazı iletişim teknikleri üzerine kendi damgasını da vurarak mesajını en uygun ve etkili bir şekilde muhatabına ulaştırmak için kullanmıştır. İşte kıssa, genel olarak bir anlatım tekniği olarak Cahiliye Araplarının kullandıkları “olmuş veya olması mümkün olayları yazılı veya sözlü

²⁴ Hüseyin Yazıcı, “Hikaye”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVII, s.480.

²⁵ Yazıcı, XVII, 480; Ayrıca bk. İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1994, s. 63-67.

olarak anlatma"²⁶ ya da "yalın bir olayın çevresinde kişilerin ilişkilerini anlatma esasına dayanan edebî tür"²⁷ olarak tanımlanan "hikaye" etrafında değerlendirilebilecek bir anlatım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kur'an kıssaları, kaynağı açısından ve Kur'an'ın genel semantik yapısı açısından nazil olduğu günlerde kullanılan "hikâye" anlatım tekniğinden ayrılan bir yönü olduğunu belirtmemiz gerekir. Çünkü bu tekniğin Kur'an tarafından kullanılmasıyla bu tekniğin din dili içinde şekillenmesi ve dini bir amaçla serdedilmesi Kur'an'a has bir kıssa tekniği ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyleyse Kur'an'a ait bu kıssa anlatım tarzı nedir?

Kıssa bir şeyin izini sürerek onu adım adım takip etmek, birine bir haber veya sözü bildirmek ve nakletmek, kesmek gibi anlamları ihtiva eden "k-s-s" kökünden türetilmiş bir sözcüktür²⁸. Bu sözcüğün Kur'an dili içinde kapsadığı kavramsal anlam ise en geniş anlamıyla, Kur'an'da bazı peygamberler, fertler ve milletler hakkındaki olayları edebî bir tarzda sunan dinî ve ahlâkî amaçlar içeren birimlerdir²⁹. Bu birimlerdeki olaylar insanın tarih içindeki eylemlerini, tavırlarını ve kutsalın insan açısından olumlu ya da olumsuz bir şekilde tezahürlerini (tarihe müdahalelerini) kapsa-

²⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.492.

²⁷ Yazıcı, XVII, 479.

²⁸ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed -er-Rağıbu'l-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazı'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudî, Daru'l-Kalem-ed-Daru'ş-Şamiyye, Beyrut 1997, s. 671-672; İbn Faris, III, 728; Muhammed Murtaza el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, thk. İbrahim et-Terzî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1980, c. XVIII, s.98-101; Bk. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, nşr., Emin Muhammed Abdulvehhab – Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1996, c. XI, s.190; Firuzâbâdî, *Tertibu'l-Kamusı'l-Muhit ala Tarikati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esası'l-Belağa*, haz. Et-Tahir Ahmed er-Razî, Daru'l-Marife, Beyrut 1979, c.III, s. 632; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belağa*, Dâru Beyrut, Beyrut 1992, s.510; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Huseynî, *el-Külliyât*, nşr. Adnan Derviş – Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, s.734; Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon*, c.VII, s. 2526-2527.

²⁹ Bk. Bekri Şeyh Emin, *et-Ta'biru'-Fenni fi'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1994, s.226; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 171, 172; et-Tehâmî Nekra, *Saykolocya el-Kıssa fil'l-Kur'an*, eş-Şeriketu't-Tünusiyye li't-Tevzî, Tunus ts., s.86; Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennu'l-Kıssası fi'l-Kur'an'il-Kerim*, Mektebetu Ensiclu el-Misriyye, Kahire 1973, s.119; Şengül, 46.

maktadır. Eğer Kur'an'da kıssa formunda anlatılan olayların tarihi gerçekliği konusunda ısrar etmeyip bu durumun Kur'an'a bir halel getirmediyini düşünürsek, Kur'an kıssalarını tarihi, temsili kıssalar olarak ayırmamız mümkündür: Tarihî kıssalar, genellikle Nuh, Musa, Davud gibi peygamberler ve Firavun gibi tarihî şahsiyetlerle ilgili olaylar ya da böyle kabul edilen unsurları içeren birimlere denilmektedir³⁰. Temsili kıssalar ise tarihte bizzat meydana gelmemiş olsa bile verilen insan örnekleri, tipleri itibariyle gerçekleşmesi mümkün, konusu itibariyle doğru olan kıssalara denilmektedir³¹. Genellikle gerçeğe tekabül ettiği düşünüldüğü için tarihi kıssalar konusunda ilim adamları arasında pek fazla bir ihtilaf olduğunu söyleyemeyiz. Ancak temsili kıssa, olayın gerçekliğini dışarıda bıraktığı için ciddi bir tartışma yaratmıştır.³² Bir de özellikle Halefullah'ın sözünü ettiği mesaj vermek için Kur'an'ın kullandığını iddia ettiği "usturî (mitolojik) kıssa" türü var ki, bu daha ciddi bir ihtilafa neden olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Halefullah, bu kıssa türünü ispatlamak için bizzat Kur'an ayetlerini neredeyse çarpıtmaya varan ölçüde zorlamıştır.³³ Bu sebeple bu konuda mitoloji ile Kur'an kıssa tekniği arasında kısa bir mukayese yaparak iki ayrı anlatım tekniği olan kıssa ile mitoloji arasındaki farklılık hususunda açıklık getirmeye çalışacağız:

Dolaylı bir anlatım tarzı ve sembolik bir anlamsal muhtevaya sahip olma noktasında mitlerle kesiştiği noktalar olsa bile Kur'an kıssalarını mitlerle karıştırmamak gerekir. Çünkü Eliade'nin tanımlamasına göre mit, kutsal bir öyküyü eski zamanda "başlangıçtaki" masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde kozmosun (bütün gerçeklik) ya da onun sadece bir parçasının (bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı vs.) bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Yani mit, her zaman bir "yaratılış"ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mitlerdeki kişiler başlangıçta o

³⁰ Halefullah, 119,120; Nekra, 156-245.

³¹ Nakre, 156, 245; Halefullah, 120,153; Şengül, 72.

³² Bk. Nakre, 245-256; Şengül, 108-136.

³³ Bk. Halefullah, 71-183.

eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınan doğaüstü varlıklardır³⁴. Mitler tarihsel bir zemine istinat eden kurgular olmayıp tamamıyla hayale dayalı, birey ya da kolektif şuur tarafından yapılanmış tasarımlardır³⁵.

Yukarıdaki mit tarifi dikkate alınarak Kur'an kıssalarıyla mitler arasında bir mukayese yapıldığında aralarındaki bazı temel ayrılıklar göze çarpmaktadır. Zaman açısından kıssalar genellikle tarih içinde gerçekleşmiş olayları aktarırken, mitler kendisine özgü sınırları belirsiz tarih dışı bir zaman içindeki olayları aktarmaktadır. Mitler yaratılış öykülerini aktarırken, kıssalar genellikle insanın düzenli bir âlem içindeki çeşitli tavır, davranış ve eylemlerini içeren öyküleri aktarmaktadır. Mitlerdeki kişiler genellikle Tanrısal özelliklere sahip doğaüstü varlıklar iken, kıssalardaki kişiler genellikle insanlardan, nadiren de melek, İblis, cin vs gibi doğaüstü olarak nitelenebilecek varlıklardan oluşmaktadır. Mitlerdeki olaylar genellikle olağanüstü olaylar iken kıssalardaki olaylar genellikle insanın tabii hayat seyrinde gerçekleşen olaylardır. Kıssalardaki olağanüstü olaylar ise mucize veya azap şeklinde tabii varlıklarda kutsalın bir tezahürü olarak gerçekleşmektedir. Kıssalarla mitler arasındaki diğer bir önemli farklılık da mitlerin birey ya da kolektif şuura dayanması, kıssaların ise genellikle tarihî vakıalar olma özelliği taşımasıdır. Bir başka ifadeyle, mitler birey ya da kolektif şuurun ürettiği hayalî olay ve kahramanları içermesi, kıssaların ise tarihi bir vakıa olup olmaması tartışılmakla birlikte genel olarak tarihi bir vakıa özelliğine sahip olmasıdır³⁶. Bütün bunlar dikkate alındığında kıssaların insanlık tarihi içinde, insanın etrafını saran gerçeklikler içinde yer bulduğunu, mitlerin ise tarih dışında masal

³⁴ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Simavi Yay., İstanbul 1993, s.13. Ayrıca bk; Mariasusai Dhavamony, *Phenomenology of Religion*, Gregorian University Press, Rome 1973, s.143-144.

³⁵ Bk. Sadık Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", *1. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 88.

³⁶ Kıssaların gerçekliği hakkındaki tartışmalar için bk. Halefullah, s. 116 vd.; Nekra, 159 vd.; Abdulkerim el-Hatib, *el-Kasasul-Kur'ani fi Mantukih ve Mefhumih*, Darul-Ma'rife, Beyrut, ts., s.320-347; Kılıç "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", s. 88-92; Şengül, 108-136; Hikmet Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", *2. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1996, s.97-106.

ya da rüya zamanı diyebileceğimiz süre özelliği taşıyan bir kesitte cereyan ettiğini yani tarih dışı olayların tarihi gerçeklikleri ifade etmek üzere kurgulandıklarını söyleyebiliriz. İşte bu sebeple kıssaların insanlık için bir model özelliği taşıdığı belirtilirken mitlerin insanın uygulayıp gerçekleştirebileceği tarihsel hiçbir model sunmadığına dikkat çekilmiştir³⁷. Burada özellikle vurgulamak istediğimiz husus, Kur'an kıssalarının mitlerin aksine insanın yaşadığı tarihi gerçekliklere uygulanabilecek model olma özelliğine sahip olmasıdır. Ancak bu farklılıklara rağmen hem mitler hem de kıssalar dolaylı olarak bazı gerçekliklere işaret etmektedirler. Bir başka ifadeyle, her ikisinin de bazı gerçeklikleri sembolize etmek üzere anlatıldıkları söylenebilir.

IV. Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Kıssanın Rolü

Bundan önce kıssanın bir anlatım tekniği olma özelliğinden söz ettik. Bizim bu çalışma ile asıl maksadımız, bir anlatım tekniği olan kıssanın, yukarıda sözünü ettiğimiz Kur'an'ın özellikle beş temel amacının ifade edilmesi ve vurgulanmasındaki rolünü ortaya koymaktır.

Kıssaların Kur'an'da varlığının sebebi ya da Kur'an kıssalarının temel amaçları dolayısıyla kıssaların rolü açıklanmaya çalışıldığında genellikle şu hususlara temas edilmektedir: Hz. Peygamberi ve mü'minleri tesilli etmek, Hz. Peygamberin nübüvvetini ispatlamak, muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini, yani İslam'ın evrenselliğini ortaya koymak, ilahi dinlerin esasta bir olduğunu ve aynı kaynaktan geldiğini göstermek gibi hususlar.³⁸ Elbette bu hususlar kıssaların temel gayesi kapsamına girebilir. Ancak kıssa, mesaj taşıma işlevi gören bir anlatım tekniği olduğuna göre, bunlarla sınırlamak ya da bu söylenenlerin temel amaçlar olduğunu iddia etmek pek doğru olmaz. Bunlardan çoğu olsa olsa ikincil yan amaçlar olabilir. Sözgelimi,

³⁷ Bk. Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", s. 88.

³⁸ Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.182-184; Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2003, s. 142-150.

Hız. Peygamberi ve mü'minleri tesilli etmenin kıssaların temel amacı olduğunu söylemek doğru olamaz. Çünkü temel amaç, ancak peygamberin nübüvvtine iman etmeye ikna olabilir. Kur'an'ın da vurguladığı³⁹ kıssaların telsiye işlevi ise öncekine göre ancak nübüvvetine iman etme gayesini destekleyen ikinci dereceden psikolojik bir unsur olarak ele alınabilir. Yine muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, İslam'ın evrenselliğini ortaya koymak, ilahi dinlerin esasta bir olduğunu ve aynı kaynaktan geldiğini göstermek gibi amaçları da kıssaların temel amaç ve işlevi olarak kabul etmek doğru olmaz. Çünkü bunlar ikinci dereceden çıkarımlardır.

Kıssaların temel amacı, Kur'an'ın temel amaçlarını en iyi şekilde muhataba iletmektir. Bu da kıssaların Kur'an'ın beş temel amacını muhataba en iyi ve etkili bir şekilde ulaştırmak üzere Kur'an'da yer aldığı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle kısasa, Kur'an'da kullanılan bir anlatım tekniğidir ve bu tekniğin işlevi de Kur'an'ın temel amaçlarını iletmeyi hedefleyen mesajları muhataba aktarmaktır. Bu temel amaçlar da toplumda canı, dini/inancı, nesli, akli ve malı korumaktır. Dolayısıyla bir anlatım tekniği olarak kıssanın bu beş tümel amacı muhataba iletmek başlıca işlevi ve gayesidir. Kıssada yer alan diğer vurgular ya da satır arası anlamlar, bu beş tümel gayenin ahlaki bir nosyon içinde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Yani bu sonuncular esasta zorunlu beş tümel amacın en uygun bir şekilde gerçekleşmesi gayesine matuf olarak kıssalarda yer almaktadır. Yoksa bunlar başlı başına kıssanın temel amaçları olduğu için değil. Bu durum, aynı şekilde, Kur'an'ın ana gayelerini muhataba iletmek üzere kullandığı diğer anlatım teknikleri için de geçerlidir.

Burada şu hususu da vurgulamak gerekir ki, sadece sözünü ettiğimiz beş tümel ilkeye yaptığımız vurgudan dolayı Kur'an'ın insanın ahlaki ve psikolojik yönünü ihmal eden bir kitap olduğu şeklinde algılanmasına yol açabilir. Yine kıssaların da sadece beş tümel ilkeyi ifade etmeyi hedeflediği söylemekle onların ahlaki ve psikolojik unsurları ihmal ettiği izlenimi doğurabilir. Tabii ki biz

burada beş tümel ilkeyi ön plana çıkarırken Kur’an’ın ahlaklı ve psikolojik açıdan fıtrata uygun bir toplum oluşturma amacı olmadığını söylemeye çalışmıyoruz. Elbette ki Ahlak Kur’an’ın temel amaçlarından biridir. Ancak bu beş tümel ilkenin dışında ahlak tek başına kaim bir unsur değildir ve ancak onlarla birlikte varlık kazanan bir keyfiyettir. İşte bu sebeple biz, genelde Kur’an’ın özelde de Kıssaların temel amaçların bireyde ve toplumda bu beş tümel ilkeyi gerçekleştirmek olduğunu vurguladık.

Kur’an kıssalarını temel amaçlardan sadece biriyle sınırlamak da doğru olamaz. Zira Kur’an’ın genel olarak üslubuna göz atıldığında anlaşılmaktadır ki, Kur’an’da yer alan her bir pasaj Kur’an’ın tümel amaçlarından bir, iki, üç veya dört amaca birden gönderme yapabilmektedir. Sözgelimi, ağırlıklı olarak toplumda malı koruma amacıyla indirilen miras bölüşümü ile ilgili ayetlerin arasında ya da sonunda dini korumaya yönelik, doğru Allah inancını vurgulayan bir veya daha fazla sıfatı zikredilmektedir.⁴⁰ Yani aynı pasajda hem malı hem de dini korumaya yönelik mesajlar bulunmaktadır. Bu üslubun bir yansımasını Kur’an’ın uyguladığı kıssa tekniğinde görmek mümkündür. Çünkü bir kıssa her ne kadar ağırlıklı olarak Kur’an’ın temel amaçlarından birini vurgulamak üzere anlatılmış olsa bile, aynı kıssada diğer temel amaçlardan bir veya bir kaçını vurgulayan mesajlar da yer alabilmektedir.

Kur’an’ın kıssa tekniğini kullanım tarzı da kullanım amaçlarına paralellik arz etmektedir. Şöyle ki, bir peygamber, bir topluluk ya da başka birisiyle ilgili kıssa anlatılırken ilgili kıssa Yusuf kıssası müstesna baştan sona anlatılmamaktadır. Genellikle kıssaların mesaja uygun bölümü zikredilmektedir. Çünkü kıssalar temel amaçlardan birini ya da bir kaçını vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu temel amaçlar da kıssanın indiği muhatabın durumu, şartları ve ihtiyacı çerçevesinde belirlenmekte ve kıssaların ilgili bölümleri muhataba hedeflenen temel amaç çerçevesinde belirlenerek anlatılmaktadır. Bu tarz kıssa tekniğinde Kur’an’a ait özel bir üsluptur.⁴¹ Bu tarzın Kur’an’ın iniş şekliyle de yakından ilgisi var-

⁴⁰ Bk. Nisa, 4/7-14.

⁴¹ Bk. Şeyh Emin, 229.

dır. Bilindiği gibi Kur'an kurgulanmış yazılı bir metin olarak inmiş bir kitap değildir. Kur'an muhatabın tarihsel şartlarını, olgusal durumlarını dikkate alarak tedrici olarak onlarla diyalektik bir ilişki çerçevesinde metinleşmiş sözlü metin özelliği taşıyan bir kitaptır.⁴² İşte bu durum kıssaların bütününe değil de muhatapta gerçekleşmesi istenen amacı taşıyan bölümünün anlatılmasını gerektirmiştir. Yine bu durum, zımnen kıssaların kendilerine anlatıldığı Cahiliye Araplarının anlatılan kıssalara aşına olduklarını da ifade etmektedir.

Kur'an kıssalarını, Kur'an'ın beş temel amacının ifade etme hususunda, birincisi genel, ikincisi de özel olmak üzere iki açıdan değerlendirebiliriz. Genel olarak değerlendirecek olursak diyebiliriz ki, hemen her kıssa, Allah'ın görme, işitme, ilim, kudret vs. sıfatlarına, tevhid ilkesine, şirk koşmamaya, kıssada zikri geçen peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna, bazılarında da ahiret inancına vurgu yapılarak hitap edilen birey ve toplumlara doğru inancı yerleştirmeyi yani dini muhafaza etmeyi hedeflemektedir. Örnek olarak, Nuh, İbrahim, Musa gibi peygamberler hakkındaki Kur'an kıssalarına göz atıldığında bu durum hemen fark edilebilmektedir. Bu genel izlenimden hareketle, hemen her kıssanın dinin korunması temel amacına matuf olarak anlatıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte pek çok kıssada dininin korunması amacını hedefleyen itikatla ilgili amacın yanı sıra canın, malın, neslin ve aklın korunması gibi temel amaçlara vurgu yapan mesajlara rastlanabilmektedir. Yine bunların yanı sıra kıssalarda bu amaçları gerçekleştirmede yardımcı olacak ahlaki ve psikolojik unsurları içeren mesajlarla da karşılaşılabilir. Adalet, doğruluk, şeytanın işvaları, hırs, mala düşkünlük vs. kıssalarda bu çerçevede yer almaktadır.

Kur'an'ın temel amaçlarını ifade etmede kıssaların rolünü özel olarak ele alırsak, söz konusu amaçlardan her birine vurgu

⁴² Geniş bilgi için bk. Ömer Özsoy, "Kur'an Hitabının Tarihselliği ve Tarihsel Hitabın Özgün Anlamı Sorunu", *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, Kitâbiyât, Ankara 2004, s.57; Ömer Faruk Yavuz, *Varlık ve Yorum Açısından Kur'an Tasavvuru*, Karadeniz Yayınları, Rize 2007, s.105- 115; Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, Multilingual, İstanbul 2001, s.27-28,31.

yapan kıssa örneklerine temas etmemiz gerekir. Böylece kıssalarda bu amaçların nasıl ifade edildiğini bir örnek eşliğinde daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, hemen her kıssada dinin korunması amacını hedefleyen mesajlar bulunmaktadır. Kur’an’da kıssa tekniği özellikle muhatabı inanç konusunda ikna etme söz konusu olduğunda kullanılmış ve bu sebeple de dinin muhatabın zihnine yerleştirilerek korunması amacıyla anlatılmıştır. Özellikle Mekke müşriklerinin Hz Peygamberin nübüvvetine şiddetle karşı çıktıklarında, Allah’ın ortakları olduğu iddiasında ısrar ettiklerinde, ahreti şiddetle reddettiklerinde kıssalar anlatılarak muhatabın sağlıklı bir inanç sahibi olması için mesajlar verilmiştir. Bu noktada inançla ilgili mesajlar içeren kıssalara birer örnek vermemiz uygun olacaktır.

Peygamberin nübüvvetine inanılması gerektiğini vurgulayan pek çok kıssa bulunmaktadır. Bunlardan sadece ikisini örnek göstermemiz yeterlidir. “Eshabu’l-Karye” ve Nuh kıssasını bu konuda örnek olarak verebiliriz:

“Onlara, elçilerimizi gönderdiğimiz o şehir halkını örnek ver. Biz onlara iki elçi gönderdik, ikisini de yalanladılar; bunun üzerine (onları) üçüncü biri ile destekledik; ve bu elçiler: “haberiniz olsun biz sizlere gönderilmiş elçileriz” dediler...”⁴³

“(Ve bir zaman sonra Nuh) Ey Rabbim!dedi, ben halkıma gece gündüz çağrıda bulunuyorum, ama bu çağrım onları yalnızca (Senden) daha da uzaklaştırdı. Ve doğrusu, onlara bağışlayıcılığımı göstereceğin ümidiyle ne zaman çağrıda bulduysam parmaklarını kulaklarına tıkadılar, giysilerine büründüler, daha fazla inada kapıldılar ve kibirlendikçe kibirlendiler. Doğrusu, ben onları açık açık çağırdım; onlara açıktan tebliğde bulundum; (ayrıca) onlarla gizlice, özel olarak da konuştum; ve dedim ki: Rabbinizden günahlarınızın bağışlanmasını dileyin, çünkü O, kuşkusuz bağışlayıcıdır...”⁴⁴ Kur’an muhataplarına bu ve benzeri kıssalar anlatarak Hz. Peygambere inanmaları gerektiğini ve inkârın kendilerine bir hayır getirmeyeceği mesajını vermektedir.

⁴³ Yasin, 36/13-14.

⁴⁴ Nuh, 71/5-10.

Allah'ın eşi benzeri ve ortağı olmadığı, ondan başka gerçek ilahın bulunmadığı, ondan başkasına ibadet edilmemesi gerektiği hususunda da örnek olarak yine Nuh kıssasını verebiliriz:

“Size ne oluyor ki, Allah’a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz? Oysa sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır. Görmediniz mi, Allah yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yaratmış? Onların içinde ayı bir nur kılmış, güneşi de bir çerağ yapmıştır. Allah, sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi yeniden çıkaracaktır. Allah, onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır. Nuh, Rabbim! dedi, doğrusu bunlar bana karşı geldiler de, malı ve çocuğu kendi ziyanını artırmaktan başka yaramayan kimseye uydular. Bunlar da, büyük hileler, büyük desiseler kurdular! Ve dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Vedd’den. Suvâ’dan Yeğûs’tan, Ye’ûk’tan ve Nesr’den asla vazgeçmeyin! Böylece onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar. Sen de bu zâlimlerin ancak şaşkınlıklarını artır!”⁴⁵

Yine kıssalarda dini koruma temel ilkesine giren ve muhatabı ahiret inancına ikna etmeyi hedefleyen bir örnekle de İbrahim kıssasında karşılaşırız. Bu kıssada Müşriklerin de saygı gösterdiği Hz. İbrahim’in yaşadığı bir dinî tecrübe üzerinden yeniden dirilmenin mümkün olduğu ve bu konuda hiçbir kuşku duyulmaması gerektiği vurgulanıyor:

“İbrahim Rabbine, “Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” demişti. Rabbi ona “Yoksa inanmadın mı?” dedi. İbrahim “Hayır! İnanırım, fakat kalbimin mutmain olması için” dedi. Bunun üzerine Allah “Öyleyse dört tane kuş yakala; onları yanına al; sonra her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonrada onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah Azîz’dir, Hakîm’dir” buyurdu.”⁴⁶

Yukarıdaki örnekler dışında Kur’an’da doğru inancın/dinin fert ve topluma kazandırılması ve korunmasını hedefleyen daha pek çok mesajlar bulunmaktadır. Ancak bu kadarı meramımızı ifade etmek için yeterli görünüyor.

⁴⁵ Nuh, 71/13-24.

⁴⁶ Bakara, 2/260.

Kur’an’da kıssa tekniği kullanılarak toplumda nefsin/canın korunmasını amaçlayan mesajlar da verilmiştir. Örnek olarak Habil ve Kabil kıssasında insanın canının ne kadar değerli olduğu ve ona kıymanın ne korkunç bir günah olduğunu ifade eden mesajlarla karşılaşırız:

“Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul diğerinden ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen: “Andolsun seni öldüreceğim” dedi. Diğeri de, “Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder” dedi. Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan bile ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur” dedi. Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü; bu yüzden de kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. Katil kardeş” Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki kardeşimin cesedini gömeyim” dedi ve ettiğine yananlardan oldu. İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulların şöyle yazmıştı: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.”⁴⁷ Bu kıssayı anlatan ayetlerin hemen arkasından gelen “. İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulların şöyle yazmıştı: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur” bölümünün de açıkça gösterdiği üzere, bu kıssanın anlatılmasındaki asıl gaye birey ve toplumun can güvenliğini sağlanmaktır.

Kur’an kıssalarında toplumda mal güvenliğini tesis etmeyi amaçlayan mesajlar da bulunmaktadır. Bu konuda Şuayb (a.s) ve kavmi ile ilgili kıssa örnek olarak gösterilebilir:

⁴⁷ Maide, 5/27-32.

“Eyke halkı da peygamberleri yalanladılar. Şuayb onlara şöyle demişti: Sakınmaz mısınız? Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafatım ancak Alemlerin Rabbi olan Allah’a aittir. Ölçüp tartmayı doğru yapın, eksik yapanlardan olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”⁴⁸ Şuayb Peygamberle ilgili kıssadaki bu mesajlar, aslında Hz. Peygamberin içinde yaşadığı toplumda aldatma ve hile yoluyla mal güvenliğini tehdit eden unsurlar eleştirilmekte ve şirk inancından İslam inancına giren Müslümanların bu tür kötü alışkanlıklara kapılmamaları istenmekte ve böylece bu açıdan toplumun mal güvenliğini tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Yine Kur’an kıssalarında toplumda nesil/namus güvenliğini hedefleyen mesajlara da rastlanabilmektedir. Bu mesajlarla erkek kadın arasında meşru bir ilişki önerilmekte ve gayr-i meşru ilişkiler eleştirilerek meşru kadın erkek ilişkisi yaşanan bir toplumun oluşumu amaçlanmaktadır. Bu konuda Yusuf kıssasında geçen olayların anlatımıyla verilen mesajları örnek olarak gösterebiliriz:

“Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek “Haydi gelsene!” dedi. O ise, “Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler” dedi. Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı...”⁴⁹

Yine Kur’an’da bazı kıssalarında peygamberlerin muhataplarını akletmeye davet etmeleriyle, dolaylı olarak akli korumaya yönelik temel amaca atıfta bulunduğu söylenebilir. Çünkü bu çağrılar akıl sağlığını gerektiren tedbirleri de kapsamaktadır. Akıl sağlığını korumayan birey ve toplumdaki sağlıklı bir varoluş sergilemesi, yani dinini, canını, malını ve neslini koruması beklenemez. Bu hususta Musa kıssasında geçen şu ayetleri örnek verebiliriz:

⁴⁸ Şuara, 26/176-183.

⁴⁹ Yusuf, 12/24-25.

*"Musa dedi ki: O, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbidir. Firavun: Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir, dedi. Musa devamla şunu söyledi: Şayet akletseniz O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir."*⁵⁰ Kur'an kıssalarında geçen bu vb. ayetler, sağlık bir din anlayışına sahip olabilmek için akletmenin önemini vurgulamaktadır. Bu da dolaylı da olsa akıl sağlığını tehlikeye atan bütün yiyecek içecek vs. konusunda uyarıda bulunmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılabilir gibi, Kur'an'da kullanılan kıssa tekniği ile hedeflenen amaç, makasıdu'-ş-şeria olarak ifade edilen beş tümel amacın muhataba etkili bir şekilde ulaştırılmasından başka bir şey değildir. Zira Kur'an'ın büyük bir bölümünü kapsayan kıssaların fonksiyonunu sadece Hz. Peygamberi teselli etmek, İslam'ın evrenselliğini vurgulamak gibi yan çıkarımlara bağlamak, kıssa tekniğinin asıl fonksiyonunu yok saymak anlamına gelir. Çünkü kıssalarla özellikle temel amaçların muhataba edebi ve etkili bir tarzda aktarılmasının hedeflenmiş olduğu anlaşılıyor. Bir başka şekilde söyleyecek olursak, Kur'an'da kıssa tekniği özellikle model olay ve örnek kişilikler etrafında hayattan bir kesit ve beş tümel ilkenin tikel uygulamaları olarak işlev görmektedir. Bu da kıssaların beş tümel amacın muhataba etkili bir tarzda iletilmesi yanı sıra fert ve toplumlar için fıtrata uygun hayat modelleri oluşturdukları anlamına gelmektedir. Bu modellerler öncelikle Kur'an'ın hitap ettiği cahiliye Araplarının içinde bulunduğu zorunlu ihtiyaçları resmetmekte ve bu ihtiyaçların en güzel şekilde nasıl giderileceğini kıssa tekniği ile pratik bir şekilde onlara sunmaktadır. Nüzül dönemi sonrası Müslümanları için de kıssalar, muhatapları olan cahiliye Araplarının yukarıda sıraladığımız zarurî ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden bir model oluşturmakta ve beş tümel amacı vurgulamaktadır.

V. Sonuç

Kur'an'ın insanlara gönderilmesindeki temel amaçlar, en genel hatlarıyla, insanın canını, inancını/dinini, malını, neslini ve aklını korumaktır. Bunlar Kur'an'ın insanın hayatında gerçekleştirmek istediği en temel amaçlardır. Kur'an'ın asıl maksadı, bu beş amacın

⁵⁰ Şuarâ, 26/26-28.

insanların hayatında gerçekleşerek fıtrata uygun bir varoluş sergilenmesidir. Ancak Allah bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere gönderdiği mesajlarını sadece emir kipleri kullanarak yalın bir dille ifade etmemiştir. Muhatabın olgusal, tarihsel, kültürel ve iletişim durumunu dikkate alarak, gönderdiği mesajların daha etkili ve kısa sürede amacına ulaşabilmesi için onların bildiği, aşına olduğu ve etkilendiği çeşitli anlatım tekniklerini de kullanmıştır. Bunların başında kısas anlatım tekniği gelmektedir.

Kur'an, muhatabının edebi, olgusal durumlarını dikkate alarak nazil olan bir kitaptır. Bu sebeple mesajlarını verirken muhatabının yaygın olarak kullandığı ve etkilendiği bazı iletişim teknikleri üzerine kendi damgasını da vurarak kullanmıştır. İşte kısas, bir anlatım tekniği olarak Cahiliye Araplarının kullandıkları "olmuş veya olması mümkün olayları yazılı veya sözlü olarak anlatma" ya da "yalın bir olayın çevresinde kişilerin ilişkilerini anlatma esasına dayanan edebî tür" olarak tanımlanan "hikaye" etrafında değerlendirilebilecek bir anlatım tekniğidir. Ancak Kur'an kıssaları, kaynağı açısından ve Kur'an'ın genel semantik yapısı açısından nazil olduğu günlerde kullanılan "hikaye" anlatım tekniğinden ayrılan bir yönü vardır. Çünkü bu tekniğin Kur'an tarafından kullanılmasıyla din dili içinde şekillenmesi ve dini bir amaçla serdedilmesi Kur'an'a has bir kısas tekniği ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kıssanın Kur'an dili içinde kapsadığı kavramsal anlam en geniş anlamıyla, Kur'an'da bazı peygamberler, fertler ve milletler hakkındaki olayları edebî bir tarzda sunan dinî ve ahlâkî amaçlar içeren birimlerdir. Bu birimlerdeki olaylar insanın tarih içindeki eylemlerini, tavırlarını ve kutsalın insan açısından olumlu ya da olumsuz bir şekilde tezahürlerini (tarihe müdahalelerini) kapsamaktadır. Bunların genellikle Nuh, Musa, Davud gibi peygamberler ve Firavun gibi tarihî şahsiyetlerle ilgili olaylar ya da böyle kabul edilen unsurları içerenlerine tarihî kıssalar, tarihte bizzat meydana gelmemiş olsa bile verilen insan örnekleri, tipleri itibariyle gerçekleşmesi mümkün, konusu itibariyle doğru olanlarına da temsilî kıssalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Genellikle gerçeğe teka-

bül ettiği düşünül­düğü için tarihi kıssalar konusunda ilim adamları arasında pek fazla bir ihtilaf olduğunu söyleyemeyiz. Ancak temsili kıssa, olayın gerçekliğini dışarıda bıraktığı için ciddi bir tartışma yaratmıştır. Bir de özellikle Halefullah'ın sözünü ettiği mesaj vermek için Kur'an'ın kullandığını iddia ettiği "usturî (mitolojik) kıssa" türü var ki, bu daha ciddi bir ihtilafa neden olmuştur. Halefullah, bu kıssa türünü ispatlamak için bizzat Kur'an ayetlerini neredeyse çarpıtmaya varan ölçüde zorlamıştır. Ancak kıssalar­daki anlatım tekniği ile mitlerinki arasında ciddi bir farklılık vardır. Kıssalar insanlık tarihi içinde, insanın etrafını saran gerçeklikler içinde yer bulmakta, mitler ise tarih dışında masal ya da rüya zamanı diyebileceğimiz süre özelliği taşıyan bir kesitte cereyan etmektedir. Yani mitler, tarih dışı olayların tarihi gerçekliklerini ifade etmek üzere kurgulanmışlardır. Bu sebeple kıssalar insanlık için bir model özelliği taşımakta, mitler ise insanın uygulayıp gerçekleştirebileceği tarihsel hiçbir model sunmamaktadır.

Hız. Peygamberi ve mü'minleri teselli etmek, Hız. Peygamberin nübüvvetini ispatlamak, muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini, yani İslam'ın evrenselliğini ortaya koymak, ilahi dinlerin esasta bir olduğunu ve aynı kaynaktan geldiğini göstermek gibi hususların kıssaların Kur'an'da varlığının sebebi ya da Kur'an kıssalarının temel amaçları olarak gösterilmektedir. Hâlbuki kıssa, mesaj taşıma işlevi gören bir anlatım tekniğidir ve kıssaları bunlarla sınırlamak ya da bu söylenenlerin temel amaçlar olduğunu iddia etmek pek doğru olmaz. Çünkü bunlar ancak ikinci dereceden yan unsurlardır.

Kur'an'da kullanılan kıssa tekniği ile hedeflenen amaç, makasıdu's-şeria olarak ifade edilen beş tümel amacın muhataba etkili bir şekilde ulaştırılmasıdır. Zira Kur'an'ın büyük bir bölümünü kapsayan kıssaların fonksiyonunu sadece Hız. Peygamberi teselli etmek, İslam'ın evrenselliğini vurgulamak gibi yan çıkarımlara bağlamak, kıssa tekniğinin asıl fonksiyonunu arka plana itmektir. Çünkü kıssalarla, Kur'an'ın temel amaçları muhataba edebi ve etkili bir tarzda aktarılması hedeflenmiştir. Bir başka açıdan

Kur'an'da kıssa tekniği özellikle model olay ve örnek kişilikler etrafında hayattan bir kesit ve beş tümel ilkenin tikel uygulamaları olarak işlev görmektedir. Bu da kıssaların beş tümel amacın muhabata etkili bir tarzda iletilmesi yanı sıra fert ve toplumlar için fitrata uygun hayat modelleri oluşturdukları anlamına gelmektedir. Bu modellerler öncelikle Kur'an'ın hitap ettiği cahiliye Araplarının içinde bulunduğu zorunlu ihtiyaçları resmetmekte ve bu ihtiyaçların en güzel şekilde nasıl giderileceğini kıssa tekniği ile pratik bir şekilde onlara sunmaktadır. Nüzul dönemi sonrası Müslümanları için de kıssalar muhatapları olan cahiliye Araplarının yukarıda sıraladığımız zarurî ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden bir model oluşturmakta ve yine Kur'an'ın temel gayeleri olan beş tümel amacın altını çizmektedir.

Role of the Story as a Narrative Technique in Expressing the Basic Purposes of the Qur'an

Citation/©: Yavuz, Ömer Faruk, (2009). Role of the Story as a Narrative Technique in Expressing the Basic Purposes of the Qur'an, Milet ve Nihal, 6 (1), 113-136.

Abstract: The main purpose of sending Kor'an to people, to protect life, religion, property, generation and mental of people. Many narrative techniques are used while these goals are being transferred to the person to contact with the message. One of the most important of these techniques is the story (kıssa). This technique is not used to relieve Prophet Muhammed but to express the five main purposes of the Qur'an that are mentioned above. For this reason, in this study we will deal with the main purposes of the Qur'an and the story that is one of the techniques which carry these purposes to the collocutor. In the end we will take up the role of this technique in expressing of basic purposes of Qur'an with many samples from the Qur'an.

Key Words: Qur'an, story, .

